

ESTRAT CRÍTIC

Revista d'Arqueologia

Número 4, 2010

Col·lectiu Estrat Jove

UAB

Universitat Autònoma
de Barcelona

AUBET, M^a. E. (2009).
Tiro y las colonias fenicias de Occidente.

Barcelona: Bellaterra, 424 pp.
[ISBN: 978-84-7290-448-4]

Pau Sureda Torres

Llicenciat en Història a la Universitat Autònoma de Barcelona.
Estudiant del Màster d'Arqueologia Prehistòrica a la UAB.
pauacp@hotmail.com

Rebut: 10 març 2010; Acceptat: 25 març 2010

Tiro y las colonias fenicias de Occidente és una obra de síntesi entorn al procés de colonització fenícia arreu del Mediterrani Central i Occidental. Mª Eugenia Aubet hi afronta, de forma directa, aquelles problemàtiques derivades de la investigació arqueològica, així com la difícil relació que aquestes estableixen amb la subjectivitat de les dades pròpiament històriques. Aquesta tercera edició del llibre és hereva de la profunda revisió a la qual s'està sotmetent el procés colonial fenici a Occident, on la incorporació de les cronologies absolutes està elevat notablement les dates inicials del fenomen. Per altra banda, la incorporació de l'arqueologia libanesa i les noves dades procedents de les investigacions dels diferents enclavaments colonials, articulen el marc idoni per aquesta revisió. D'aquesta manera, les bases que es presenten haurien de permetre que en els propers anys s'assoleixi un major grau de coherència explicativa en el conjunt del procés.

El llibre disposa de dotze capítols, centrats especialment en l'horitzó colonial arcaic, és a dir, en el ventall cronològic dels segles IX-VI aC, (sempre a partir de cronologies tradicionals no calibrades). D'aquesta manera, emmarca el conjunt d'assentaments fenicis i la pròpia ciutat de Tir en un model

macroeconòmic i històric determinat. Tot analitzant prioritàriament els factors polítics, socials i econòmics de la ciutat-estat de Tir, abans i durant l'expansió colonial, Aubet desenvolupa el model de "Diàspora Comercial", ja proposat en edicions anteriors, tot incorporant-hi alguns matisos.

En aquest sentit, el model de la *Diàspora Comercial*, plantejat per M. E. Aubet (1985), es basa i desenvolupa les propostes de Curtin (1984), tot actualitzant i revisant-lo en les diferents edicions de *Tiro y las colonias fenicias de Occidente* (1987, 1994, 1997 i 2009). Així, Aubet defineix el procés com "*una xarxa de comunitats especialitzades, socialment interdependents, però espacialment disperses, iniciada per minories culturals que, amb el temps, tendeixen a constituir una espècie de monopoli sobre la societat indígena o amfitriona*". Segons aquesta teoria, l'equilibri del model polític i social hauria estat asimètric en relació als indígenes, en la mesura que el comerciant és un especialista i l'indígena, no. Els centres sorgits d'aquest model serien centres especialitzats i multifuncionals de manera que formarien una xarxa interdependent que es nodriria de distintes relacions de cada assentament amb el seu entorn. Tot i l'autonomia, aquestes formes haurien mantingut algun tipus de dependència, en tot moment, vers la Metròpolis. Quan el comerç dels centres de la diàspora deixava de ser rentable per aquesta, la xarxa comercial desapareixia.

Tornant a l'edició actual del llibre, els dos primers capítols, de caire introductori, miren de donar coherència a l'ús aleatori que, en la documentació científica, es fa dels termes "fenici", "cananeu" o "púnic", tot assumint algunes connotacions actuals, per incongruents que semblin, i fixant límits cronològics a uns termes que en origen no serien excoents. Així, es parla de *cananeus* per referir-se als fenicis del II mil·lenni aC, de *fenicis* per referir-se als fenicis del I mil·lenni aC a Orient i dels segles VIII-VI aC a Occident, i de *púnics* en referència als fenicis occidentals a partir de mitjan segle VI aC Per

altra banda, s'afronta el període immediatament anterior a l'expansió colonial, on el protagonisme recau sobre Biblos, que juntament amb altres centres com Megiddo, Ugarit, Sidó i la pròpia Tir, establiren intenses relacions polítiques i comercials amb Mesopotàmia i Egipte. La reestructuració de la regió vers el 1.200 aC amb la denominada "crisi dels pobles del mar", que mereixeria una revisió més acurada que la que aquest llibre hi pot dedicar, configurarà, segons Aubet, algunes de les principals característiques definidores del món fenici posterior.

Els següents capítols, que conformen el cos central del llibre, es centren en aspectes concrets de la metròpoli (Tir) o les colònies, així com les relacions que s'hi articulen. D'aquesta manera, el tercer capítol fa una síntesi de la seqüència històrica de la ciutat de Tir en els segles que centren el procés d'expansió colonial, amb un apartat dedicat al seu registre arqueològic. En aquest sentit, Aubet destaca la recuperació d'un model ja tradicional a Pròxim Orient, basat en les *colònies comercials*, desenvolupat per Uruk i que tingué continuïtat en el II i I mil·lenni aC amb enclavaments comercials com els de Kanesh, Marsa, Kommos, Samaria o Memphis.

Després d'una anàlisi acurada de la història i registre arqueològic dels fenicis a Orient, durant el quart capítol, Aubet supera l'historicisme idealista de les explicacions tradicionals de la colonització, considerant-la un procés que arrenca a Orient i sense el qual no es podria abordar el fenomen colonial amb rigor. D'aquesta manera, cal trobar les causes de la colonització en un conjunt de variables coincidents en el temps que deriven de la dinàmica interna de la societat fenícia i sense les quals no seria concebible l'expansió colonial. En aquest sentit, el rol d'intermediari dels ports levantins, així com altres elements de dinàmica interna com la superpoblació o el territori de Fenícia, són tinguts en consideració. Entre aquests també es consideren el paper de la producció especialitzada o la demanda de metalls i la circulació d'aquestes en els circuits

comercials interregionals de l'època. Finalment les relacions amb l'imperi assiri i les pròpies infraestructures i costos del comerç a llarga distància macaran el moment en què tingué lloc la diàspora.

Cadascun d'aquests factors interns o externs pogueren incidir com a factors d'equilibri o de desestabilització i ubicar el moment en què la diàspora resultà rentable. Així, establint les causes, serà possible fixar les dates i definir la naturalesa dels assentaments colonials més arcaics. Per tant, Aubet defineix el procés colonial com a un fenomen multifuncional i heterogeni amb totes les implicacions pròpies d'una expansió: territorial, agrícola, colonial, comercial, demogràfica i intervencionista, que hauria tingut lloc en un moment molt determinat, entre mitjan segle IX i 720 aC. Tot i que l'apartat cronològic mereixeria també una major dedicació, podem simplificar dient que Aubet rebutja l'inici de la colonització al segle XII aC i l'existència d'un llarg període precolonial, tal com es desprèn de l'anàlisi profunda que fa de la història de les ciutats fenícies en aquest precís moment, així com per el caràcter tardà de les fonts literàries clàssiques que defensen aquesta data.

La dinàmica econòmica de les ciutats fenícies com a captadores intermediàries d'Assíria, als segles X-IX aC, no faria necessària per a Tir i les ciutats fenícies una empresa colonitzadora fins a l'aparició d'una conjuntura concreta d'escassetat de plata i metalls a Assíria. Aubet argumenta que aquesta es produeix amb la pèrdua del control i accés als minerals del nord de Síria i del sud-est d'Anatòlia, a mitjan segle IX i VIII aC impulsant l'ampliació de l'esfera comercial tíria amb la fundació de Kition (Xipre) entorn al 850 aC. Entre aquesta data i 720 aC cal situar el desplegament de l'expansió colonial fenícia, directament relacionada amb un enorme augment de la plata en circulació als mercats assiris.

El cinquè capítol, el dedica al comerç fenici i als seus mecanismes d'intercanvi i organització, tot partint de la crítica a les hipòtesis tradicionals i substantivistes de

Polanyi. Aquest articula el concepte del "comerç del don" basat en una pressuposada reciprocitat, característica d'economies "irracional o cerimonials", on privarien el rang social i l'estatus. Actualment es defensen alternatives que consideren aquesta reciprocitat com un intercanvi que busca l'obtenció de benefici on intervé la confiança mútua entre prínceps i mercaders. De la mateixa manera, Aubet posa de manifest la inoperància dels debats que contraposen, en l'antic Orient, el comerç d'estat i el comerç privat, ja que ambdues es confonen de manera que el comerç privat estaria directament vinculat a les activitats econòmiques del Palau, tot i que puntualitza que l'activitat comercial privada s'incrementa en moments de debilitat del poder estatal. De fet, en moltes ocasions el Palau o el monarca actuen com un comerciant internacional més, que busca els seus propis beneficis, com els casos de Hiram I i Salomó. El caràcter familiar d'aquestes cases mercantils o el paper financer del temple són aspectes també remarcables en aquest apartat. De fet, el paper que el govern (Palau) i la religió (Temple) jugaren en cada moment, tant a Tir com a les colònies, resulta un dels aspectes més controvertits i alhora desconeguts del món fenici. Tot i això, les diferències entre ambdues al Pròxim Orient antic, i les seves funcions, sovint es confonen i complementen.

Si ens centrem ara en com Aubet analitza el procés i les rutes d'expansió colonial fenícia, veiem que només considerant la ubicació i distribució dels principals assentaments fenicis al Mediterrani, aquests ja respondrien a una doble exigència: el comerç i la navegació. La consideració de les tècniques i sistemes de navegació en l'antiguitat, així com les característiques de les embarcacions, ports i règims de vents i corrents dominants al Mediterrani, han permès contrastar la premissa inicial, alhora que se'n plantegen de noves. Entre elles destaquem el fet que la ruta més recomanada entre Tir i Gadir, passaria per Sardenya, Eivissa i la costa mediterrània andalusina, mentre que el viatge de tornada es faria passant per Cartago i Utica. De tot plegat se'n

desprèn la importància d'assentaments com el de l'illa d'Eivissa com a punt d'escala obligatòria en ambdós sentits de la ruta, de la mateixa manera que aquest fet pot justificar l'escàs contacte que mantingueren Cartago i Gadir durant els segles VIII i VII aC, ja que la ruta Tir-Gadir no passava necessàriament per Cartago.

Si ens centrem ara en els assentaments colonials, després d'una revisió bibliogràfica al vuitè capítol, queda clar que la principal controvèrsia al respecte gira entorn a l'element cronològic. La problemàtica resideix, encara de forma generalitzada, en datar i classificar els conjunts arqueològics del I mil·lenni ANE a partir de la combinació de diverses metodologies exclusivament relatives, de manera que no es disposa d'una base cronològica absoluta i sòlida sobre la que treballar. Aquest fet, s'ha vist constatat, un cop s'han començat a calibrar algunes datacions radiocarbòniques, tot revisant algunes de les seqüències tradicionals, les quals han endarrerit sensiblement algunes de les cronologies abans adoptades.

Actualment la presència més antiga de material fenici es documenta al casc antic de Huelva, on un conjunt de ceràmiques fenícies en combinació amb altres de gregues, xipriotes i nuràgiques aboquen una cronologia de la primera meitat del segle IX cal BC. Per altra banda, es confirmen els nivells arcaics de Cartago (835-800 cal BC), en coincidència amb les informacions clàssiques, alhora que intervenen les datacions de Morro de Mezquitilla (807-802 cal BC) i Toscanos (805-780 cal BC) coincidents amb les primeres importacions portugueses i sardes. Aubet destaca que aquestes noves datacions revelen un procés de contactes i posterior colonització molt més antic i gradual del que es creia. L'arribada dels fenicis a Huelva i Cadis en plena activitat de producció i circulació de metalls manufacturats per part dels assentaments indígenes, posa de manifest la importància dels metalls en l'origen de l'expansió colonial. De la mateixa manera que revela una estratègia perfectament organitzada, on les noves

cronologies vincularien plenament el procés a l'estratègia expansionista d'Ithobaal I de Tir (887-856 aC).

Tant l'anàlisi del registre arqueològic com el debat historiogràfic posen de manifest la heterogeneïtat que la colonització tíria tingué a nivell d'estratègies econòmiques i comercials en funció d'adaptacions diferents a un entorn divers, pel que fa a les seves possibilitats. Així, Aubet, durant els tres darrers capítols i abans de concloure, analitza el patró d'assentament i les particularitats de cada regió colonial, en tant que aquestes poden expressar una categorització o funcionalitat diferenciades d'aquests grups de colònies.

Per al cas de les colònies fenícies del Mediterrani Central, Aubet reflexiona entorn a Cartago i la influència que aquesta exerceix en matèria política, econòmica i ideològica sobre els assentaments fenicis de Sicília i Sardenya. Tot partint de la hipòtesi que les colònies del Mediterrani Central adoptaren ràpidament trets culturals i ideològics afins al model cartaginès, es contrasten una sèrie de variables que alhora les hauran de diferenciar de les colònies més occidentals, a priori d'un caràcter més provisional. Aquests trets es manifestarien amb l'aparició de santuaris, recintes sacres, conquesta territorial o sistemes defensius, en definitiva, una voluntat manifesta de permanència a Occident. En aquest sentit, la colònia fenícia de Malta, suposaria una excepció per les seves similituds amb el grup occidental. Tot i que al principi les colònies de Sicília, Sardenya i nord d'Àfrica, tingueren una certa autonomia, ja entre els segles VIII i VI aC, entren clarament dins l'esfera cartaginesa, de forma especialment clara per als casos de Sulcis i Motya.

A diferència de les colònies fenícies del Mediterrani Central, els assentaments fenicis de l'extrem Occident, no tindrien un caràcter urbà tan desenvolupat, a excepció de Gadir. Aquesta tindria un cert paral·lelisme amb el paper que desenvolupen Cartago o Kition en les seves respectives regions, en tant que

articulen una vasta xarxa de circulació i comerç al seu voltant i disposen d'un caràcter institucional potent. La integració de les xarxes de metalls en circulació a l'Atlàntic, durant el bronze final i el control i desenvolupament de rutes comercials arreu de Tartessos, Huelva, Abul, Mogador o Lixus, suposarien la culminació de les aspiracions de l'oligarquia mercantil i el monopoli del comerç de la plata pel govern colonial.

Per altra banda, fent referència als assentaments de la costa oriental d'Andalusia, el Llevant i Eivissa, Aubet argumenta que a causa de la seva mida reduïda, colònies com Toscanos, Morro de Mezquitilla, Cerro del Villar o Almuñecar responen a un model ben diferent del descrit per a la regió de Gadir. La documentació d'un magatzem a Toscanos o d'un sector mercantil i jocs de peses a Cerro del Villar, lligat a l'absència d'edificis públics o religiosos documentats, fan pensar en comunitats que operarien a títol individual, organitzades a través d'agrupacions de caràcter familiar. Només així s'explicaria el caràcter unitari d'algunes necròpolis com les de Lagos, Trayamar o Almuñecar. D'aquesta manera tindrien una certa autonomia envers l'administració colonial central de Gadir, a més d'adoptar una posició privilegiada d'interacció amb les comunitats indígenes de l'interior, ocupant les desembocadures dels principals rius. En aquest mateix model caldria entendre els assentaments del Llevant Peninsular, en especial la Fonteta, un assentament fortificat a la desembocadura del Segura, fundat al segle VIII aC com a projecció dels centres andalusins.

A mode de cloenda, Aubet destaca l'heterogeneïtat que el procés d'expansió colonial fenícia manifesta a nivell genèric, així com la particularitat de cadascuna de les regions per separat. Per altra banda, centra la seva crítica en les lectures simplistes del model que pretenen reduir els esquemes a dues alternatives sovint contraposades: expansió comercial *versus* colonització agrícola, empresa d'estat *versus* iniciativa privada... les quals es manifesten insuficients a l'hora de valorar la complexitat del procés.

S'assenyalen també com a principals línies d'investigació en el futur, els aspectes organitzatius de les colònies, així com abordar la desigualtat social en les poblacions colonials.

En definitiva, *Tiro y las colonias fenicias de Occidente* suposa possiblement una de les obres més completes a l'hora de reflectir, explicar i argumentar la colonització fenícia d'Occident. El marc teòric previ en el qual Aubet emmarca i analitza la societat fenícia a Orient, resulta essencial a l'hora d'entendre la societat que es reproduïx a Occident. Gràcies a aquests plantejaments aconsegueix superar les contradiccions, cronologies i arguments forçats de les explicacions tradicionals anteriors. A més, s'inclouen apartats com una reconstrucció paleobotànica i una anàlisi exhaustiva dels recursos econòmics com a elements fonamentals de la investigació colonial a Occident. Deixa enrere les elucubracions precedents a l'hora de plantejar les relacions entre colons i indígenes manifestant clarament que aquestes cal entendre-les com unes relacions de desigualtat, alhora que reconeix un protagonisme a les societats autòctones en la història de la colonització, fins aleshores ignorat.

Com a contrapartida, potser lamentar el fet que no s'abordi l'organització social a nivell intern de colònies, alhora que no es desenvolupi el com s'estableixen aquestes relacions de desigualtat entre colons i indígenes, que, per altra banda, sí que constata. Sense cap mena de dubte, aquests també hauran d'esdevenir elements claus en les pròximes investigacions. ■